

ИЗМЕЋУ ОПСТАНКА И ПРОГРЕСА: МУЗИКА И ПОЈАЊЕ У ЖИВОТУ САРАЈЕВСКИХ СРБА У ПРОШЛОСТИ

др Предраг Ђоковић

Универзитет у Источном Сарајеву

Музичка академија

Катедра за црквену музику и појање

E-mail: djokovicpriz@gmail.com

УДК: 783.25

Оригиналан научни чланак

Сажетак: У раду се расветљава статус традиционалне музике и црквеног појања у оквиру српске заједнице у Сарајеву током отоманског, односно аустроугарског периода. Како црквена, тако и световна музика ове заједнице сагледана је у ширим друштвеним контекстима поменутих историјских епоха у којима се приватни и друштвени живот православног живља одвијао између опстанка и прогреса. Сопственим музичким праксама чувао се верски и културни идентитет. Доминирала је вокална музика негована у оквиру богослужбене праксе, али и као народна певачка традиција на световним окупљањима интимног угођаја. Круну српског музичког живота сарајевских Срба у прошлости симболизује оснивање Православног српског црквеног пјевачког друштва „Слога“ поткрај 19. века. Разноврсне секције и садржаји који су организовани у оквиру овог певачког друштва били су најбољи одговор на тадашње, не само музичке, већ и опште-културне потребе Срба, али и других житеља града на Миљацки.

Кључне речи: Срби, музика, појање, традиција, Османлије, Аустро-Угарска, црква, школа, песма

Тема ове студије односи се на културну историју православних Срба који су живели у Сарајеву, чија је бурна прошлост сагледана кроз музичко-појачку визуру, што до сада није учињено. Подсећање на музички живот српске заједнице у граду на Миљацки чини се неопходним с обзиром на трагично измештање ове заједнице из њеног аутохтоног простора након грађанског рата деведесетих година 20. века, као и на убрзано затирање српске материјалне и духовне културе у самом граду Сарајеву. Студија настоји да у сажетој форми расветли статус музике и црквеног појања у јавној и приватној сфери сарајевских Срба током два значајна периода у историји Босне и Херцеговине, отоманског и аустроугарског. Мада научно испитивање било које друштвене теме у тако дугом историјском периоду представља потенцијално ризичан терен за аутора, оно што, ипак, даје изванредан легитимитет таквом поступку јесте гетоизација српске православне заједнице и њене културе на поменутом простору и то не само током отоманске управе, већ делимично и аустроугарске. Иако статус Срба у две царевине није био идентичан, њихов осећај ропства, или подређености, био је подједнако присутан током обе управе. Рефлексије таквог стања биле су видљиве у свим сферама друштвеног дискурса, па тако и музичкој, нарочито за време Османлија.¹ Из периода

¹ Владислав Скарић, *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до Аустро-угарске окупације*. Општина града Сарајева, Сарајево, 1937; Ћоровић,

њихове управе у Босни подаци о српској музици су сасвим фрагментарни. То је логично ако се зна да су православни Срби, као турска раја, дакле грађани другог реда, у босанском вилајету имали ограничено деловање у јавности. Забаве и сијела, ако су и организована, нису могла бити бучна, док су венчања у цркви обављана ноћу. Више података о том периоду, међутим, сачувано је о црквеном појању које се скромно учило у српским школама, не само у Сарајеву, већ и у другим градовима, па и селима Босне и Херцеговине, а особито практиковало у Старој православној сарајевској цркви Св. архангела Михаила и Гаврила.² Аустроугарски пак период је у културолошком смислу био велики искорак за читаву Босну и Херцеговину. Тековине средњоевропског културног модела, заједно са уметничком музиком, продрле су и у сарајевску средину што је за њу било драгоценост. Међутим, православни Срби су католички аустроугарски режим доживели као репресиван, због чега су га до самог његовог краја сматрали окупационим. Као последица дубоког неповерења према Аустроугарима Срби су се у културном погледу више угледали на своје сународнике у Кнежевини, потом Краљевини Србији, него на странце у Босни. Нарочито су настојали да подражавају своје сународнике у Војводини који су први међу свим Србима имали певачка друштва, тамбурашке оркестре, а пре свега светосавске беседе – свечане прославе свих српских школа о Савиндану. Музичке праксе које су сарајевски Срби неговали у обе историјске епохе служиле су очувању њиховог верског и националног идентитета.

Музички живот у Босни и Херцеговини је захваљујући истраживањима музиколога током 20. века документован, особито онај који се тиче аустроугарског периода.³ С обзиром, међутим, на гетоизиран културни идентитет српске заједнице у обе царевине, у овом раду је било неопходно начинити засебан увид у живот православног живља и његових обичаја у контексту музичко-појачких пракси. У ту сврху је као значајан извор информација послужила српска периодика 19. и 20. века у

Владимир, *Из сарајевске прошлости*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, књ. 16, св. I, Београд, 1936.

² Владислав Скарић, *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*. Државна штампарија, Сарајево, 1928.

³ Роксанда Пејовић, *Музички живот Срба у Босни и Херцеговини (1881–1914)*. *Нови звук, интернационални часопис за музику* (1996) бр.7; *Српска музика од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*. Универзитет уметности у Београду, 1998; Lana Raćuka, „Muzički život u Sarajevu za vrijeme austrougarske uprave kroz napise o muzici u Sarajevskom listu“ у *Muzika, časopis za muzičku kulturu*, (2012) год XV, бр. 1 (37); Маријана Кокановић, *О музици у часопису Босанска вила. Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* (2004) бр. 30–31 .

којој су забележена драгоцене сећања хроничара и знаменитих појединаца.⁴

Османска управа

„Некад кад су бежали Турци, смирено и с болом моје мило и драго чедо узеше, Богду, мога сина Богдана.“

Стање хришћана у Босни под Турцима, конкретно јаничарске зулуме, сажето су опевали наведени стихови у народној песми под називом „Ово се догодило у бекству из Босне“ која је почетком 17. века записана неумском нотацијом на грчком језику.⁵ Историја Срба у граду Сарајеву који су подигле Османлије након освајања Босне у другој половини 15. столећа у основи је повест о њиховом страдању, прилагођавању, истрајности, али и њиховој исламизацији. Упркос томе, велику подршку православни Срби су имали у Пећкој патријаршији којој су канонски припадали. Нарочито се то односило на период њене обнове из 1557. године под патријархом Макаријем и заслугом Мехмед-паше Соколовића. Пећки патријарси су радо долазили у Сарајево попут Арсенија IV који је лично посведочио да је том граду приман са „усрдијем и љубовију“ (Скарић, 1928: 40). У Сарајеву је било најјаче градско насеље српско-православног народа у читавом босанском вилајету нарочито након премештања митрополитског седишта из манастира Рмањ у Сарајево 1713. године, када тај град постаје верско-културно средиште свег православног живља (Грујић, 1921: 168).

Симбол српског идентитета у Сарајеву у том периоду, а и у касније, представљала је „стара“ православна црква Светих архангела Михаила и Гаврила са њеном црквеном општином, саграђеном у 15 веку, у којој су поред свештеника седели, угледни грађани и особито српски трговци (види прилог, слика. 1). Православнима је у Сарајеву и поред тегабе ропства било релативно боље него другима. „Црква је била имућна, па је новцем и другим поклонима митила турску господу и уживала њихову заштиту. Новцем је куповала и везирску милост, а владичански и патријаршијски берати су осигуравали вршење обреда и одржавање цркве и црквеног имања у добром стању“ (Скарић, 1921: 76). Значајни

⁴ Даница, лист за забаву и књижевност; Босанска вила, лист за забаву поуку и књижевност; Дабро-босански Источник, лист за црквено-просвјетне потребе српско-православног свјештенства у Босни и Херцеговини; Јавор, лист за забаву, поуку и књижевност.

⁵ Ово је једна од шеснаест народних песама у рукопису 1203 које се налазе у библиотеци светогорског манастира Ивилона. Песму је у факсимилу и транскрипцијама објавила Деспина Б. Мазараки у оквиру издања *Музички споменици народних песама из светогорских рукописа*. Видети Δεσποινα Β. Μαζαρακη *Μουσική ερμηνεία δημοτικών τραγουδιών από αγιορείτικα Χειρογραφα*. Φίλιππος Νάκας. Αθήνα, 1992, 58.

приходи трговаца престављали су економску и материјалну потпору православне заједнице. Спрега црквене општине и веома угледне сарајевске трговачке колоније омогућила је отварање такозваних српских школа које су биле гарант очувања идентитета.

О интензивном црквеном животу православног живља у граду на Миљацки сачувано је доста података. Обнова Пећке патријаршије под патријархом Макаријем утицала је на унапређење црквеног живота и у Босни. У Сарајевској цркви се од краја 17. века прислужују такозвана неугасива кандила, а убрзо након тога уводе се свакодневна богослужења. Забележена су честа монашење нарочито мушкараца у тој богомољи док је црквена општина издржавала женско монаштво у том граду. Редовно су слати дарови Пећкој патријаршији, а забележена је архаична пракса певања *Достојна*, како су се називале благодарне службе уприличене поводом срећног повратка Сарајлија с пута (Скарић, 1921: 123–125). Боље стојећи Срби би за трпезу о крсној Слави угостили сиротињу, а при одласку би их даривали милостињом. „Понеки би само сиромаше позвали трећег дана којих у богатијим кућама буде и до 150. Други би послали вечеру затвореницима, те би и српске сужње у турским затворима нахранили“ (Хаџи-Ристић, 1866: 401). Не изненађују похвале које су сарајевски Срби примили од веома угледних личности 18. века. Висарион Павловић, протосинђел Пећке патријаршије, потоњи епископ бачки, у својој похвалној песми из 1722. године издвојио је управо Сарајлије као „пример српског родољубља и оданости Цркви“ (Грујић, 1921: 168), док Доситеј Обрадовић у свом *Писму Харалампију* истиче „жељу, љубав, усрдије и ревност Сарајлија и Херцеговаца“ (Обрадовић, 1982: 31–37). Заветни поклони трговаца Старој цркви из поменутих градова, нарочито са хаџилука из Јерусалима, потврђују Доситејево сведочанство.

Када су музичке праксе у питању треба истаћи да су током четири века отоманске управе Босном настали различити уметнички споменици, док о музичком животу нема много података. Православна црквена музика, тачније појање, практиковано је према српској, а делимично и грчкој појачкој пракси тога доба. Световна пак музика хришћана у Босни и Херцеговини турског периода доводи се у везу с народним музичким стваралаштвом у које су стално продирали оријентални елементи (Ковачевић, 1971: 231).

Црквено појање

Подаци о литургијском појању у Сарајеву под Османлијама су сасвим фрагментарни, а понеки се могу пронаћи у сачуваним изворима Старе цркве. Сачуване рукописне и штампане богослужбене књиге из ове богомоље посредно казују о богослужењима и појању.⁶ Црквено појање

⁶ “У сарајевској цркви налазе се ове најгласније србуље: јеванђеље, београдско издање из 1552, псалтир, млетачко издање из 1638. г., осмогласник Макаријев

се у турско доба учило пре свега у манастирима који су први имали скромне школе писмености. Будући свештеници би уз помоћ калуђера научили читати псалтир на црквенословенском језику и друга молитвословља потребна за богослужења и друге свештене радње (Папић, 1978: 9–13). То се несумњиво односило и на црквене песме и напеве без којих се литургија није могла служити. Мукотрпним понављањем били би меморисани утврђени осмогласни напеви који би потом појцима служили као модел за певање осталог химнографског репертоара.

Са сигурношћу се може рећи да су се у Сарајеву певали црквени напеви такозваног старог српског појања. По неким сведочанствима, старо српско појање најдуже се очувало управо у Босни, Херцеговини, као и Црној Гори, где је било свештеника који су га знали све до краја 19. века, када је преовладало новије српско црквено појање по карловачком напеву (Деспотовић, 1900: 83–84). О томе какве су биле мелодије старог појања нема сачуваних података с обзиром на искључиво усмени карактер преношења тадашње појачке праксе. У питању је појање које се формирало на канонском простору Пећке патријаршије у 14. столећу, или раније, као српско-словенска варијанта византијског појања, које је подразумевало краће, осмогласне, као и дуже мелизматичне напеве. (Богдановић, 1893: 232). Грчко-византијско појање су на простору Пећке патријаршије неретко произносили сами грчки појци.⁷ Томе у прилог говори један документ управо из архива Старе сарајевске цркве из прве половине 18. века. Наиме, приликом посете патријарха српског Арсенија IV Сарајеву 1729. године, црквена општина овог града узајмила је патријарху суму од 1700 гроша. Како се наводи у документу, „њему су били потребни новци за исплату некаквога старијега дуга Пећке патријаршије, што га је дуговала Панагијотису, протопсалту цариградске патријаршије“ (Скарић, 1921: 37).

Иако је неписменост становништва била општа, Сарајлије су разумеле предности школства и образовања. У једној својој сведоци они констатују: „и ми нашој деци желимо да сазру цветајућим плодом учења, узрастајући из силе у силу“ (Скарић: 1921, 128). У складу с таквим тежњама у Сарајеву је крајем 17. или почетком 18. века отворена школа у кући подигнутој поред Старе цркве „поради скуле за децу“ а за потребе наставе ангажовани су учитељи из ближих или чешће удаљених средина

(по заповијести Ђурђа Црнојевића при зетском митрополиту Вавили, 1493. г., октоих Божидарев, 1537. г. и зборник Божидача Вуковића, 1536. г.“ (Давидовић, 2002: 53)

⁷ На канонском простору Пећке патријаршије су током 15. века боравили и стварали угледни византијски црквени музичари попут Мануила Хрисафиса, монаха Јоакима, који је носио титулу доместика Србије. Српски црквени музичари, односно композитори тога доба јеромонах Исаија, кир Стефан и Никола, који су се потписивали одредницом „Србин“, познавали су теорију и праксу византијске црквене музике (Петровић, 2011: 92–93).

(види прилог, слика 2). Осим што су подучавали децу у неколико основних дисциплина њихова обавеза била је да их преко певнице уводе у црквено појање. Малобројне школе османског периода биле су доминантно црквено-васпитног усмерења те су деца одвођена на недељне и празничне службе где би читала апостол, отпевала понеку црквену песму или чак читаву литургију. С обзиром, међутим, на изостанак било каквог дидактичког метода у подучавању постоје мишљења да су многи учитељи у турско доба били више црквени појци него учитељи у правом смислу те речи (Куљанин, 1921: 175). Несумњиво је да су сарајевска деца у поменутој школи учила понешто од основног појачког репертоара у склопу катихизиса.

Сарајлије су, међутим, лепо појање, српско и грчко, могли чути од самих учитеља, такозваних даскала (грчки *δάσκαλος*), који су по правилу знали појање, али и од придошлих свештеника и свештенмонаха ангажованих од стране сарајевске црквене општине. У једној белешци ове богомоље из 1733. године наводи се да је начињен уговор са Исајом Светогорцем да „служи цркву, учи дјецу и исповиједа“. Калуђери фрушкогорског манастира Хопово су чак у три мандата били опслужитељи сарајевске цркве. Било је служашчих из светогорских манастира Хиландара, Зографа, фрушкогорског манастира Раковца, Милешеве, Ђурђевих Ступова, Житомилића и других монашких обитељи (Скарић, 1921: 107). Ако се зна да су Хиландарци били добри познаваоци и српске и грке појачке традиције, може се претпоставити да су обе праксе слушали сарајевски Срби, као и деца коју су ти даскали подучавали. Исто тако, присуство фрушкогорских монаха у Сарајеву, који су словили за најбоље познаваоце литургијског појања у Карловачкој митрополији, могло је допринети црквеном благољепију. Ако се томе додају визитације и вишемесечни боравци српских патријараха из Пећи, као и карловачких архијереја у Сарајеву, попут образованог и лепом појању наклоњеног Мојсија Петровића – који је кратко време био сарајевски митрополит пре него што је инсталиран за митрополита београдско-карловачког – постаје јасно због чега је Сарајево у прошлости сматрано једним од најважнијих српских средишта.

Сасвим несвакидашње, црквено појање се у Сарајеву током друге половине 18. века нашло у жижи крупних црквено-политичких промена. Након што је у Цариграду 1766. године из неканонских разлога по други пут укинута српска (Пећка) патријаршија, православни Срби су припали Цариградској патријаршији. Сви епископи Срби су без разлике разрешени својих дужности, а на њихове катедре постављени су грчки архијереји, познати као фанариоти. Њих су Срби подозревали и осим часних изузетака, већина их је активно радило против интереса Срба и њиховог политичког и културног прогреса, остајући у спрези са турском

влашћу која им је укидање Пећке патријаршије и омогућила.⁸ Грчке владике обично нису знале српски нити богослужбени црквенословенски језик, већ су говориле грчки и турски. На богослужењима фаворизовали су грчки језик и грчко црквено појање, а у сарајевској цркви се почело богослужити и на грчком језику и чини се да је постао доминантан. Скоро пуних сто година се у поменутој богомољи за десном певницом певало на грчком, а за левом на црквенословенском језику (Давидовић, 2022: 59).

У Сарајеву је 1766. године на митрополитску катедру инсталиран кир Серафим из Цариградске патријаршије који је први увео грчку појачку праксу. Овај архијереј је због старости кратко обављао митрополитску дужност, али је забележена његова иницијатива која се односи на појање у сарајевској цркви. Вероватно желећи да се грчко-византијски музички репертоар пева и на словенском језику да би текстови за Србе били разумљивији, митрополит Серафим је ангажовао веома угледног цариградског црквеног музичара Петра Лампадарија (Пелопонеског) који је грчке осмогласне мелодије приредио према словенском дијалекту. Занимљиво је да у том неумском рукопису касновизантијске нотације химнографски текстови нису на црквенословенском језику, како би се очекивало, већ је заправо у питању транслитерација словенског језика која је записана словима грчког алфавита. Из тога следи да је овај хибридни рукопис преваходно био намењен грчким појцима који нису знали читати црквенословенски језик. (Velimirović, Stefanović, 1966: 71–78). Треба додати да је митрополит Серафим био бугарског порекла, пострижник манастира Рила у који се и повукао након кратког службовања у својству митрополита дабробосанског. У богатој библиотеци рилског манастира пронађена су два музичка рукописа с његовим именом који су записани касновизантијском неумском нотацијом уз коришћење црквенословенског језика. Пролагођавање грчких мелодија словенском тексту у последњим деценијама 18. века је била честа пракса међу православнима на Балкану, нарочито у светогорским манастирима са доминирајућим словенским монаштвом и то искуство је митрополит Серафим искористио за своју пастирску службу у Сарајеву (Кујумџијева, 2018: 143–153)⁹.

На основу сведочења угледног српског свештеника и катихете Гаврила Бољарића, који ће у Сарајево приспети из Угарске након окупације Босне и Херцеговине, у овом граду су се из „фанариотског“ периода задржали архаизми који се односе на богослужбени типик, поредак службе и црквене обичаје у целини. Бољарић указује да таквих обичаја нема у Карловачкој митрополији и да

⁸ Мало је грчких митрополита о којима је у народу остала добра успомена. Поједини не би учествовали ни у прослави Савиндана (Хаџи-Ристић, 1866: 663).

⁹ Практика преписивање музичких рукописа и прилагођавања грчких неумских рукописа словенском језику била је заступљена и у српском манастиру Хиландару на Светој Гори (Петровић, 2015).

су разлике у богослужењу последица типика који су у Босни завеле „стране владике, поријеклом Грци и Бугари“. Бољарић прецизира да „Типик“ из 1860. године који је за потребе бугарске јерархије штампан у Цариграду и кога се „овдашње свештенство тако својски придржава“, представља сасвим другачији поредак у односу на старије српске богослужбене уставе који се користе у Карловачкој и Београдској митрополији (Бољарић, 1889: 208–210).

У последњим деценијама турске управе, културно-просветни живот православних Срба у Сарајеву је интензивирао што је био део националног буђења. Овај покрет, у основи, подразумевао је не само борбу против турског ропства, већ и против грчких владика (Ђоровић, 1936: 9–28). Нарочите иницијативе усмерене су ка унапређењу просвете и културе. Овај покрет предводили су српски учитељи који су поднели велики терет националног ослобођења и препорода. Многи од њих били су српски учитељи придошли из Војводине. Осим наставе, били су посвећени покретању првих листова и часописа. Због њиховог националног деловања забележено је више насртаја на сарајевске учитеље, па и прогона. Црквене и парохијске скупштине представљале су једине облике организовања српског народа не само у Сарајеву, већ и читавој Босни и Херцеговини на којима су поред свештенства, учитељи били у првим редовима (Папић, 1978: 71.) Управо су учитељи били ти који су започели прослављање Светог Саве. Сарајевска основна школа прва је у Босни и Херцеговини увела прославу Савиндана. Учитељ Ђорђе Маргетић је децу научио да рецитију и певају светосавску химну *Воскликнем с љубовију* (Хаци-Ристић, 1866: 663). Након 1850. године прослава Савиндана се распростире и у другим босанскохерцеговачким српским школама.

Да су школска деца знала црквене песме говори и податак поткрај турске управе када у Сарајеву беше обичај да десетак школске деце заједно са својим учитељем о Боћинжу иду од једне до друге српске куће честитајући празник. Двоје деце би носило икону Рождества Христовог, па пошто би ушли у кућу и стали пред скромни кућни иконостас сви заједно би отпевали тропар *Рождество твоје*. (Куљанин, 1921: 356).

Неопходно је поменути две сарајевске школе за женску децу које су практиковале појање, а то су Школа Стаке Скендерове и Завод Мис Аделине Ирби (Irby). Ове школе су биле независне у односу на црквену општину јер су се финансирале иностраним донацијама. Иако традиционалне, биле су грађанског усмерења, али, штићенице нису биле удаљене од појања и богослужења. Хаци Стака Скендерова, рођена Сарајка, жена врлинског хришћанског живота, захваљујући добрим односима са турском влашћу и тадашњим владиком Прокопијем, отворила је школу за женску децу у Сарајеву 1858. године која је имала одличне рецензије странаца (види прилог, слика 3). Била је прва учитељица у Босни која се приликом свог боравка у Светој земљи замонашила. Из података о овој школи сазнајемо да су деца учила рачун, часловац, псалтир, цртање, старословенски језик и ручни рад (Папић,

1978: 90). Црквено појање се не наводи као званичан предмет, али детаљи из Стакине изузетне биографије указују да је учење црквених напева несумњиво практиковано у поменутој школи, „јер она беше једина жена која је појала у старој православној цркви“ (Папић, 1978: 88). Хроничар *Босанске виле* забележио је:

„Још из детињства, читајући разне црквене књиге, одала се побожности, те је свако јутро и радним и празничним даном у старој српској сарајевској цркви увијек појала јутрењу за лијевој пијевници. Како је била даровита и побожна, знала је на памет и јутрењу и литургију па јој није требало гледати у књиге. Имала је врло умиљат, танак, женски глас који је звечао по црквеним сводовима“ (Поповић, 1903: 394).

Фасцинантан је податак о Стакином инсистирању на групном одговарању, односно појању на богослужењима. Према сведочанствима самих штићеница поменуте школе, оне су недељом и већим празницима, под Стакиним руковођењем, са галерије Старе сарајевске цркве, хорски одговарале на литургијама. (Кршић, 1932: 6).

Не само зато што је добро говорила турски језик, већ и зато што је у своју школу примала турску женску децу, реч Стаке Скендерове је код градских власти важила више од иједног Србина Сарајлије. Поред многих добротинстава које је за српску заједницу издејствовала код турских власти вредно је споменути дозволу да се српско-православни мртваци слободно сахрањују уз најсјајнију пратњу са појањем кроз варош. О великом угледу и поштовању које је ова учитељица стекла међу својим сународницима говори податак да је приликом њеног повратка из Јерусалима дочекало мноштво народа са школском децом код Козје ћуприје где су је поздравили певањем ирмоса *Достојно јест јако во истину* (Поповић, 1903: 394). Не изненађује, зато, став руског историчара Гиљфердинга да је Стака Скендерова „прва жена Балкана“ (Јањић, 2020: 68).

Црквено појање и нотно певање јављају се као равноправни предмети у наставном плану још једне установе у Сарајеву за школовање женске деце, а то је био Завод Мис Аделине Ирби која је школу финансирала захваљујући донацијама из своје родне Енглеске. С обзиром на инострано порекло ове добротворке српска црквена општина, као и поједини родитељи штићеница, биле су резервисане према њеној школи приписујући јој прозелитизам. Забележено је, међутим, да су ученице Мис Ирбијиног завода редовно похађала православна богослужења (Папић, 1978: 93–94). Довођењем учитеља и вероучитеља из Србије Мис Паулина Ирби успела је да стекне наклоност и поверење српске заједнице, чему је нарочито допринела листа националних предмета као што су православни катихизис, црквена историја, српска граматика, црквено појање, али и општи предмети попут земљописа или

нотног певања, што је био синоним за опште музичко образовање (Аноним, 1874: 862).

Према једном сачуваном документу најсвечаније певање ђака забележено је приликом устоличења владике Дионисија из Цариградске патријаршије за митрополита босанског на Спасовдан 1868. године у Старој православној цркви. Догађај је био изузетно свечан, присутна је била и највиша турска власт, а мноштво света је паралисало град. Ученици српске школе су за две певнице појали током доксологије: „тихим гласом“ отпојаше празнични ирмос док је владика целивао иконе и Еванђеље, а на свршетку „високим гласом“ *Многаја љета* константинопољском патријарху чија посланица претходно би прочитана. Управитељ школе, јеромонах Теофил (Богољуб) Петрановић, саставио је поздравну песму у виду четири строфе коју су ученици певали владици у порти цркве, као и на крају свечаности када су га допратили до митрополитског стана.¹⁰ Нема података о томе којим напевом је песма отпевана, али није искључено да је учитељ Петрановић скројио и мелодију према рими својих строфа. Веома топао пријем који су православни приредили новом митрополиту може се довести у везу са једним практичним питањем, а односи се на комуникацију између митрополита и пастве. Срби су били увређени када би за митрополита добијали Грке који нису говорили српски језик. За разлику од свог претходника, новопостављени босански митрополит Дионисије је пореклом био Бугарин који је уз то српски научио док је био на позицији епископа зворничког (Петрановић, 1868: 1–42).

Световно музицирање

Према сачуваним извештајима, махом из дубровачких архива, у Босни и Херцеговини је и пре турског освајања ових земаља у 15. веку, тачније пре 1463. године било мноштво музичара. Они су били непосредни учесници световних и црквених светковина, венчања, крштења, многих сабора, али и хришћанског ходочашћа. Засигурно најзначајнији догађај на којем су музичари из Босне заједно са осталим свирачима из српских земаља учествовали био је крунисање цара Душана у Скопљу 1346. године. У попису инструмената који су том приликом били виђени помињу се и босанске лауте (Манојловић, 1946: 160). Професионални, дакле, плаћени музичари, по потреби су били ангажовани код појединих великаша на њиховим дворовима у Босни и Херцеговини, као што су босански краљ Твртко II, херцег Стефан Вукшић, затим Владислав Косача – који је на свом двору имао мале сребрне оргуље – потом војвода Влатко Вуковић, али и властелинске породице Павловић и Златоносић. Блиске везе и сарадњу босански музичари, пре свега, трубачи, гајдаши,

¹⁰ Последња строфа гласи: „А ти дико, наш владико || Ступај напрјед у храм свети || Отворене царске двери || стоје теби на посвети || Сретно теби владичанство || Сретно било за хришћанство!“ (Петрановић, 1868: 12).

флаутисти и добошари имали су нарочито са дубровачким свирачима (Пејовић, 1998: 57). С обзиром на посредство Дубровника, може се претпоставити да се у Босни, као и у Србији, могао чути италијански начин средњовековног, односно предренесансног свирања и импровизовања на тадашњим музичким инструментима. Баш као што је био случај са музичарима у тадашњој Европи, и босански музичари су припадали друштвеном сталежу уметничко-забављачког профила међу којима су били мађионичари, скомраси, глумци, играчи, певачи, лакрдијаши свих врста.

О световној музици и музицирању међу сарајевским Србима након доласка Османлија података готово и да нема. Размене музичара између Дубровника и дворова у Босни су престале, а замењене се звуцима зурли и таламбаса турских мађионичара и свирача којих је било и у Дубровнику, и на поседима Турака у Босни (Пејовић, 1998: 63). Поједини властелини из поменуте породице Павловић су и након доласка Турака у Босну на својим дворовима имали музичаре и забављаче. То што су и надаље могли имати двор, попут Али-бега Павловића, за кога постоје докази да је имао и своје позориште са глумцима, омогућио му је прелазак на ислам.

Суморну друштено-политичку османску стварност православни народ неретко је надилазио управо песмом о чему је детаљно писао сарајевски хроничар Константин Хаџи-Ристић:

„У Босни нашој, где ријетко допиру књиге историјске, где се слабо налази стихотворства, где нејма новина да се разбира о политици, где нејма позоришта и бесједа (...) народ дружећи се по сјелима, крсним славама, зборовима, забављаше се својим дивнијем умотворинама, које из благородних и поштених срца истичу – *народним пјесмама* (курзив П.Ђ), приповјеткама причама (Хаџи-Ристић, 1873: XIII–XIV).

Познато је да су манифестације хришћана, тачније турске раје у јавној сфери биле редуковане, повремено строго контролисане, па и забрањиване. Услов за свако окупљање биле су таксе и порези, чак и за свадбе и друга весеља. Нарочито строге забране видимо управо у Сарајеву о чему говори једна сачувана наредба с краја 18. века. У истој се указује на забрану певања у јавности, па и по приватним кућама, као и о томе како се раја има одевати и владати. Наредба је прочитана са олтар Старе цркве 1794. године и у истој се наводи да се Срби не могу лепо одевати, носити дукате на начин турског живља, те да је забрањено ићи по теферичима, певати песме на њима, као и у сопственим кућама (Скарић, 1928: 51). Чини се да су у селима босанског вилајета услови за јавна окупљања и весеља били нешто релаксиранији у односу на градове где је била концентрисана извршна власт и војска, јер се „по сеоским кућама свако вече хори глас гусала“ (Хаџи-Ристић, 1873: XIII–XIV).

Овакве наредбе су српски народ у Сарајеву гетоизирале, нарочито када су веселја била у питању, јер су окупљања, упркос забранама, циркулисала у приватним круговима. О томе сведоче бројна посела или сијела, што је синоним за прославе крсног имена, веридбе, крштења и сличне пригоде које су се по правилу дешавала у приватним кућама и то ноћу. Сијела, као друштвени феномен, омогућила су дружење православних Срба у оквиру којих се диванило, али и певало, а врло често и играло. Разуме се, певале су се народне песме, јер другачији репертоар није био познат. Због турске полиције која би умела и да патролира под прозорима како би прислушкивала шта се догађа у кућама, многе Сарајлије би одустајале од веселја. Разлози су били и беда, као и свакодневно страдање сународника. Ипак, многи су организовали окупљања која су због забрана почињала два сата након заласка сунца и могла су трајати до пред зору. Играње кола и певање песама помиње се на свадбама које су се одвијале такође по кућама. И свадбена веселја су се одвијала искључиво ноћу (Хаџи-Ристић, 1866: 349).

Певало би се и на прелима. Биле су то искључиво женска окупљања обично зими и током Часног поста на којима су жене и девојке на преслицама преле свилу или вуну. У богатијим кућама би се окупило до 20 и више жена које би приповедале, шалиле се и певале народне песме. Сва приватна окупљања била су организована услед тога што у Сарајеву ни средином 19. века није било јавних забава, јер су их повремено сасвим забрањивале исламске верске судије, такозвани муфетиши, с циљем да се наводно умањи раскош по граду (Хаџи-Ристић, 1866: 664).

Певања уз звуке гусала, међутим, било је у механама и кафанама које су по правилу у Сарајеву држали хришћани у својим махалама.¹¹ У једном летопису Стака Скендерова је описала страдање свога брата Јована од Турака помињихи притом многе његове дарове. Између осталог, записала је да је „као младић имао другова с којима је о празницима ишао по кафанама и механама, па је научио још једну вештину – свирање на тамбури и ћеманету и на свим врстама свирала. Знао је и пјевати тако лијепо као дјевојка“ (Јањић, 2020: 65).

О песмама које су се могле певати у Сарајеву у турско доба сазнајемо из *Песнарице* Вука Караџића из 1814. године. У поднаслову песама Вук прецизира за неке од њих да се односе на Србе мухамеданскога закона, попут „Жалосне песме Асан-агинице“. Вук, такође, помиње песму „Снијег паде о Ђурђевоу дану“ која је касније стилизована и позната данас као севдалинка насловом „Снијег паде на бехар, на воће“. Караџић даје и садржај песме „Дјевојка се загледала у ђаче“, чија је данашња варијанта песма „Тамбурало момче у тамбуру“. Многим од старих песама су током 19. столећа речи замењене како синонимима, тако и турцизмима. Не може се знати да ли су се ове и друге песме певале на

¹¹ Између осталог турског пореза постојала је *хамрија* која се односила на немуслимане, тј. хришћане „за право трошења вина у кући, па макар се никад не трошило, и *казанија* за печење ракије“ (Скарић, 1937: 158).

мелодије које су данас познате, јер музика се у старо доба није бележила. Ипак, мелос који данас знамо као севдалијски највероватније представља музичку основу и старијих песама (Шкиљевић, 2017: 120–123).

Међутим, делимично сведочанство о мелодијама српских народних песама у турско доба изнео је један странац који је средином 19. века боравио у Босни. Био је то пруски путописац Франц Маурер (Maurer) који се 1868. године сусрео са угледним учитељем Сарајевске школе Богољубом Петрановићем од којег је добио детаљне информације о настави у поменутој школи. У својим записима Маурер је са одушевљењем писао о Петрановићу, који је био свештеномонах, нарочито истичући његов труд око сакупљања старих српских народних песама у Босни и Херцеговини. Он прецизира да је сарајевски учитељ имао свог сарадника у „купљењу“ песама кога би по повратку са терена посадио на земљу да пева шта је чуо од казивача, те би овај себе пратио звуцима гусала, док би Петрановић песму за песмом записивао.¹² Маурер са жаљењем констатује да сарајевски учитељ није у могућности да истовремено бележи и мелодије тог народног блага, јер би тек тада ова збирка имала потпуно сведочанство народне уметности. „Не узимајући то у обзир“, наставља пруски путописац, „те босанско српске мелодије често имају дивне мотиве, као што су ми зналци музике говорили (вероватно немачки – прим. аутора) којима сам показивао мелодије стављене на ноте од турских капелника које сам прибавио у босанским касарнама по певању Бошњака војника“ (Маурер, 1869: 89–92).

У турско доба Срби су своју музичку традицију демонстрирали не само певањем народних песама, већ и играњем народних кола, и то већином у тајности, а касније и јавно. Управо због тога на свим сијелима били су присутни свирачи. Скроман инструментаријум састојао се од два, три ћеманета (виолине), тамбуре, а доласком Аустријанаца и хармонике. Уз тако скромно музицирање играло се ватрено, али, како презира Калуђерчић, то нису биле окретне европске игре, већ чисто народна кола (Куљанин, 2021: 375). Понекад је на сијелима било и странаца. Током шездесетих година 19. века у отоманском Сарајеву су све велике европске силе успоставиле своја дипломатска представништва тако да су конзули веома били присутни у, додуше, не тако честим друштеним дешавањима у граду. Неретко им је домаћин био босански везир Топал-Осман паша (Topal Osman Paşa) лично који је и сам волео забаве. По природи свог посла конзули су морали подржавати везе и са грађанством, па су се радо одазивали и позиву богатих српских трговаца на њихова сијела, односно приватна окупљања. (Скарић, 1937: 232–233).

¹² *Српске народне пјесме из Босне и Херцеговине*. Епске пјесме старијег времена. Скупио Петрановић Богољуб. Српско учено друштво, Београд, 1867; *Српске народне пјесме из Босне (женске)*. Скупио и на свијет издао јеромонах Богољуб Петрановић, учитељ. Књига прва, Сарајево, у Босанско-вилајетској штампарији, 1867.

Први пут јавно играње Срба у колу десило се у Сарајеву на Цвети 1868. године, истога дана када су муслимани прослављали Бајрам. Мноштво народа било је на служби у цркви, особито сељака придошлих из околних села. Након богослужења православни су се разишли по вароши кроз коју се „лако није могло проћи“, вероватно због двоструког празника. На једном од скупова „дипле засвираше, сељани се у коло ухватише и почеше играти два момка. Играли су без престанка скоро по сата, зној им је по веселом челу цурио, коловођа скине и баци бијелу мараму са рамена на дјевојку, и опет игру продуже. Дипле по вароши зујале су на два мјеста, а око свирача мноштво свијета; по прчварницама,¹³ кафанама и пиварама гусле су јечале, а уз гусле млади пјевачи пјевали су“ (Хаџи-Ристић, 1868: 719–720). Треба уочити да се играње и певање Срба у јавности на празник Цвети десило у последњој деценији османске управе у Босни и Херцеговини чија је управа увелико опадала. Осим тога, велике европске силе све више су притискале Османлије да побољшају статус и права хришћана те су манифестације попут оне на Цвети и могле да се десе у јавном простору.

У природу се излазило и на друге црквене празнике као што су Ђурђевдан или Илиндан. Срби коју су примили ислам придружили би се православнима те би се разонодили и хватали у коло када би свирачи засвирали. Сарајлије су имале нарочито окупљање и на светог Илију. Град би на тај дан опустео јер би и православни Срби и они мухамеданског закона одлазили рано тога дана на Требевић где је био велики сабор (види прилог, слика 4). Крсно име, или крсна слава, није прекидано ни у турско доба. У селима покрај Сарајева је овај догађај трајао три дана.¹⁴ Веселење је подразумевало гуслање уз певање јуначких песама (Хаџи-Ристић, 1866: 399–400).

Неопходно је на крају поменути и Бендбашу, место у самом врху града, где је Миљацка у меандрима начинила пешчани спруд. Калуђерчић је забележио да се од старине на то место излазило и певало. Српкиње су заједно са осталим сарајевским женама тамо белиле веш и рубље. „Ложиле су се ватре, пекле су се каве, доносило се јело, повоздан се пјевало. Отуда је и постала пјесма *Платно бијели Сарајка дјевојка на Бембаши више Сарајева*.“ На Источни петак (у Светлој седмици) био је обичај да сваки православни Србин и Српкиња изјутра рано оде на Бендбашу на извор, да се ту умије и покропи водом. Уз шарена јаја, урмашице и мезетлук певало би се и играло уз свирку „док дан добро не огрије“ (Куљанин, 2021: 355–356). Нарочито су свечане биле православне богојављенске литије које су се из вароши кретале управо

¹³ Прчварница – гостионица са јефтиним и простим јелима.

¹⁴ У првој половини 19. века „није се могло с миром прославити крсно име у Босни, јер тек што би кршњак запалио свијећу ево ти у кућу бијесна Турчина, пак забоди нож у сто, да не смије нико споменути ни Бога ни свеца а камо ли домаћину напити у здравље“ (Петрановић, 1867: XVIII–XIX).

до Бендбаше где су свештеници уз певање стихира освећивали воду (види прилог, слика 5).

Када је реч о представама пред крај турске управе треба истаћи да су се у кући угледне српске породице Деспића у Сарајеву давале представе. Неки облици таквих представа, такозвано народно глумовање, спомињу се и на сијелима која су по правилу била везана за неке хришћанске празнике, најчешће Божић, Ђурђевдан, или покладе. У последњим годинама овог раздобља долазиле су поједине позоришне трупе из Војводине, Хрватске и Србије чије је представе посећивало и српско градско становништво заједно са грађанима других вероисповести (Папић, 1978: 109).

Аустроугарска управа

Податак да је православна омладина Сарајева под вођством архимандрита Саве Косановића, будућег митрополита дабро-босанског, заједно са већинским муслиманским живљем, одушевљено стала у одбрану града приликом аустроугарског наступања, довољно говори о подозрењу Срба према Аустроугарима који су одлукама Берлинског конгреса окупирали Босну и Херцеговину 1978. године (Skarić, 1937: 275–276).¹⁵ Аустроугарска је нерадо посматрала национално буђење и културно уздизање Срба још поткрај турске управе. Тада је у пруском и аустроугарском конзулату у Сарајеву пројектовано да ће будућој управи српско свештенство пружити највећи отпор. „*Pravoslavno sveštenstvo raspiruје otpor protiv Austro-Ugarske. Ono se gnuša i od pomisli da bude podložno pod Austro-Ugarsku, pa bi voljelo i dalje ostati pod sultanom ako mu se ne ispuni želja da se Bosna spoји sa Srbijom*“ (Skarić, 1937: 269).

Највећа саблазан за српску заједницу био је суштински план нових власти да негирају сваку националну посебност у Босни и у складу с тим гуще сваки назив, па и делатност који би означавали националну одређеност становништва. У једном режимском документу из 1880. године власт целокупно становништво сматра Бошњацима који се по вери деле на муслимане, источно-православне и католике (Папић, 1978: 118–119). У том погледу Срби су аустроугарску управу сматрали гором од отоманске. Јер, Монархија је приликом успостављања своје управе довела у питање и на оно што је српски народ имао чак и под Турцима, а то је извесна црквено-школска самоуправа. Аустро-Угарска је била царевина католичке провенијенције и фаворизовала је католике, иако је њих у Босни било најмање. Осим тога, учење католичке цркве је

¹⁵ Сарајевски хришћани формирали су своју легију „*koju su činili pravoslavni i samo malo katolika, jer ovih u Sarajevu nije ni bilo mnogo. Mitropolit Antim blagoslovi zastavu i ode s legijom do kraja varoši, dok je Stevo Petranović (најугледнији српски учитељ-прим. П.Ђ) држао vatren govor, kojim je raspaljivao voјnike na borbu protiv Austro-Ugarske, najveћег neprijatelja Slovenstva*“ (Skarić: 1937, 279).

сматрала оријентиром нарочито у домену просветне политике. Културне иницијативе Срба нису онемогућаване, али Аустроугарима је одговарало да се они што спорије културно и просветно уздижу због чега се отезало са дозволама око отварања школа, потврђивања учитељских лиценци, као и школских планова и програма. Прибављање уџбеника са стране, посебно из Србије, било је практично онемогућено јер нису добијали одобрење земаљске владе. Готово сви уџбеници су били на латиници штампани у Загребу (Папић, 152).¹⁶ Срби су инсистирали на томе да им се не укидају њихове националне школе из отоманском периода што су им нове власти нерадо омогућиле, али уз обавезу да се укине префикс „српске“. Према наводима Калуђерчића, одмах након окупације насилно су по школама скидане иконе светог Саве и слике српских владара (Куљанин, 2021: 126). Укратко, Срби више нису били турска раја, али очекивану слободу нису добили због чега су развили различите видове отпора који су се огледали у оснивању многих добротворних задруга, попут земљорадничких, соколских, па и певачких.

Упркос антисрпској природи новог режима, православне Сарајлије искористиле су ову промену да се приближе прогресивним просветно-културним стандардима самих Аустроугара. Упоредо с тим, настојали су да подражавају сличне стандарде које су баштинили њихови сународницима из Војводине, али и Кнежевине, потом Краљевине Србије, јер су свој културни прогрес видели у оквиру националног и духовног јединства са осталим Србима у региону, нарочито са матицом у Србији.

Нови музички миље Сарајева

Културно напредовање читаве сарајевске заједнице, па и српске, под новим режимом било је недвосмислено. Увођење средњоевропских вредности на место оријенталних у јавној сфери утицало је трајно и на промену парадигме у приватној сфери. Град Сарајево је био одређен као главни не само административни и политички, већ и културни центар. Промене су нарочито била видљиве у концертном животу града, првим позоришним представама, као и појави часописа. Као последица промтног настанка грађанског друштва европског профила у Сарајеву су букнула салонска окупљања са музицирањем чији су актери били многобројни придобили аустроугарски службеници и војници. Музицирање је било дилетатско, а нови тип сијела представоа је друштвени престиж за локално становништво. Управо је младо грађанско друштво постало нуклеус развоја европске уметничке музике

¹⁶ Срби су били подозриви према новим грађанским школама, тзв. комуналкама јер је национална група предмета (историја, књижевност, географија и матерњи језик) била под посебном контролом власти да се не би у програме и уџбенике унело нешто што би указивало на национална кретања и идеје српске, па и хрватске националности (Папић, 1978: 118).

у Босни и Херцеговини. Читав процес био је обојен елитизмом и ексклузивношћу. На тим окупљањима, која су неизбежно подразумевала и разговоре о политици, камерно музицирање је подразумевало дела клавирног жанра, као и композиције за виолину и глас (Раџука, 2012: 19–26). Чини се да је амбијент нових сијела са странцима на патријархалне Србе деловао подстицајно с обзиром да концертни клавири у кућама богатијих српских трговаца постаје део инвентара. Игранке са окретним играма и валцерима су постале општа забава које су приређивали и Срби у форми чајанки или сличних „сијела“. Новина су биле и спортске забаве на које је и православна омладина одлазила „без пратње својих родитеља и старијих“ (Куљанин, 2021: 374).

Првобитне иницијативе салонског типа временом су резултирале појавом првих музичких институција и професионалног организовања музичких активности.¹⁷ Аустроугари су инсистирали на формирању наднационалних музичких састава. На том принципу основан је 1887. године први хор, тј. Мушко певачко друштво састављено од иностраних житеља Сарајева. „Како је сјелј друштва да искључи свако једнострано национално дјеланје, то ће оно његовати не само њемачко већ и српско-хрватско и остало словенско пјевање“ (Besarović, 1974: 15). Међутим, само годину дана касније српска заједница је основала „Слогу“, црквено певачко друштво управо на националној и конфесионалној основи, што је део јавности прихватио с одобрењем јер је „Слога“ представљена као „ргоv домаће пјевачко друштво“ (Besarović, 1974: 15–17). Убрзо ће се формирати још неколико певачких друштава (јеврејско „Лира“ и хрватско „Требевић“) у оквиру сличних национално-конфесионалних преференци што је, према неким мишљењима, успоравало развој уметничке музике јер репертоарске политике тих друштава често нису излазиле из домена сопственог националног музичког традиционализма (Раџука, 2011: 31). Упркос томе, паралелно са бројним гостовањима иностраних музичких извођача, активности певачких друштава представљале су једну од главних компоненти музичког живота Сарајева под аустроугарском управом (Besarović, 1974: 16).

Музичко окупљање сарајевских Срба готово по правилу се односило на манифестације са националним темама које су организовала и реализовала српска певачка друштва из Сарајева, Мостара и Тузле. Симптоматично, „Слога“ је организовала забаве на Видовдан и Петровдан, приликом прославе свог крсног имена, као и на Аранђеловдан. Такође, на Тројичиндан 1896. године уприличен је сусрет певачких друштава „Слога“ и „Гусле“ из Мостара и тај догађај је у штампи оцењен као велика културна манифестација (Кокановић, 2004:

¹⁷ О развоју музичког живота у Босни и Херцеговини током аустроугарске окупације видети Lana Раџука „Музички живот у Сарајеву за вријеме аустроугарске управе кроз напise о музици у Сарајевском listу“ у *Музика*, часопис за музичку культуру, год XV, br. 1 (37), јануар-јули 2011.

105–106). Коначно, сарајевска „Слога“ увеличала је многе „пирове“, еснафска окупљања српских трговаца у част свеца-покровитеља.

Вероватно најсвечаније српске манифестације у Сарајеву биле су светосавске беседе са баловима. Нарочито првих дана након окупације настојало се да оне буду изразито раскошне и величанствене, вероватно да би засениле аустроугарске забаве, што не значи да на тим баловима није било странаца и иностране музике. „Дивно је било тада видјети наше Српкиње у богатим и раскошним српским одијелима и тепелуцима и шамијама са накитом а Аустријанке у најелегантнијим бечким тоалетима. Играла су се кола, окретне игре и кадрили, али и *Ја сам млада Српкиња*“. Била је то заправо песма састављена од шест строфа које су даме певале, али би се на рефрен ухватиле у коло са господом (Куљанин, 2021: 361). Приход од светосавских балова по правилу је ишао у корист српских школа.

Извесна подвојеност српске културе у Сарајеву рефлектовала се и у оснивању Музеја Старе цркве 1890. године као пандан монументалном Земаљском музеју Босне и Херцеговине који је аустроугарска власт основала у Сарајеву само две године раније. Идеја је потекла од клисара ове цркве Јефтана из породице Деспића, а инвентар је пописао и сортирао учитељ Стево Калуђерчић (Аноним, 1890: 263).

Црквена музика – нове иницијативе

Како под Турцима, тако и под Аустроугарима црквено пјеније, заједно са народним песмама, сматрано је средством националног васпитања. Црквено појање се и у овом периоду налазило у наставном плану српских школа за које се веровало да једино оне одговарају интересима српског народа. Занимљиво је, међутим, размотрити статус црквеног појања као школског предмета у вишим сарајевским школама од којих су једне биле грађанског усмерења (Гимназија, Учитељска школа), а друге националног (Богословија). Наставници појања, како у вишим, такм и нижим школама били су учитељи, понекад и духовна лица из Војводине, који су имали шире образовање.¹⁸ Јер, „управо они су у Босни и Херцеговини били први хоровађе у пјевачким друштвима, учитељи музике, најактивнији радници у културним друштвима“ (Папић, 1978: 156–157). Учитељи су углавном без надокнаде појали на свим богослужењима, а неретко и на обредима ван цркве. Међутим, пракса тога доба била је да и ђаци у цркви заједно са својим учитељем редовно и лепо певају што је утицало на народну побожност (Давидовић, 2002: 87).

Црквеног појања није било у планом предвиђеном програму Гимназије која је основана 1879. Њен образовни концепт био је

¹⁸ „Војвођанска штампа у овом периоду водила је сталну пропаганду у учитељским школама и учитељским редовима уопште за одлазак у Босну и Херцеговину“ (Папић 1978: 161).

грађанског усмерења те није могло бити говора о националним рефлексијама у наставним плановима. Једини уступак била је настава веронауке засебно организована за мухамеданце, православне, римокатолике и Јевреје. Православни катихизис у Гимназији у првим годинама рада предавао је свештеник Гаврило Бољарић, родом из околине Будима, врсни познавалац црквеног појања и састављач значајног нотног појачког зборника. Могло би се претпоставити да Бољарић у оквиру верске наставе није пропустио да ученике научи и коју црквену песму. Сви ученици Гимназије, без обзира на верску припадност, имали су предмет световно певање, као вид опште музичке едукације. Тај предмет први је у Гимназији предавао Никола Тајшановић, музички образовани учитељ са дипломом сомборске Препарандије, истовремено и први хоровођа певачког друштва „Слога“ (Споменица, 1929: 25).

Изузетно важан статус имало је црквено појање, или пјеније, како се називао тај школски предмет, у сарајевској Учитељској школи, такође грађанског усмерења, у којој су се спремали будући државни учитељи. Разуме се предмет је важио само за српске ученике, док су питомци римокатоличке вере, вежбајући на хармонијуму, учили богослужбену музику за потребе римског обреда. Импресиван је план наставе православног појања у овој просветној установи. Ученици припремног разреда (вјџбаоница) учили су обично одговарање на литургији, а старији комплетно осмогласно и празнично појање¹⁹. Такође, план и програм у оквиру наставе „световног певања“, односно, ноталног певања, био је веома амбициозан. Предавана је теорија музике веома детаљно, ђаци су учили да свирају на виолини и били су обавезни да певају у вишегласном хору (Извјештај 1906: 15) Између осталих, поменуте вештине и знања и у овој школи предавао је већ поменути Никола Тајшановић. У попису уџбеника који су коришћени у настави појања

¹⁹ Програм за ученике III годишта (разреда) подразумевао је следеће: „Ред и одговарање вечерње у очи недјеље. Седмични дневни прокимени. Богати обнишчаша. - Возљубљу тја. - Мало и велико Благослови душе. Мала Госпојина литургија и вел. Ирмос Агиос о Теос и трократно вел. Господи помилуј. Појање псалма Благослови душе. Господе спаси благочестивија. Крстовдану цијела литургија и вел. Ирмос. - квартет за царску службу. Обично одговарање литургије за ученике основне школе. Осмогласно појање: У сваком гласу на Господи возвах по 3-4 стихире; догматик, једна стихира на стриховњој; тропар, кондак, по једна стихира на јутрењи од I. и II. Сједала прецизно изведено, а друге према томе увјезбане. Даље I. и II. Степени – антифони. - Величит душа моја и Честњејшују. - Славословље. На литургији Блажена. - Три Херувике. - Хвалите 8. гласа, даље причасна разних празника 8. гласа. Литургије пригодице за сваку недјељу и за све остале празнике. Најпотребније Катавасије. - Ирмоси већих празника мали и велики. За Богојављење вел. Глас Господен и квартетно. Типик: Служе божје опће и посебне. Покретни и непокретни празници велики, средњи и мали. - Црквене књиге и њихова употреба. - Врсте литургија. Недјеља са једним и два света и са полијелејем. Недјеље и Христов празник. - Тропар и кондаци по Входу на литургији у 3 врсте Храма“ (Извјештај, 1906: 14–15).

осим *Мале катавасије* Тихомира Остојића и *Великог зборника* Димитрија Поповића налази се и нотни зборник Бољарића и Тајшановића. Из извора о настави појања у Учитељској школи постаје јасно зашто су управо српски учитељи држали певнице не само у Сарајеву већ и читавој Босни и Херцеговини.

Два поменута наставника црквеног пјенија, Никола Тајшановић из Учитељске школе и свештеник Гаврило Бољарић гимназијски катихета, приредили су веома драгоцену збирку једногласних црквених записа исписану савременим нотним писмом под називом *Српско православно пјеније по старом карловачком начину* и наменили је свим православним сарајевским ђацима (види прилог, слика 7). Свеске су штапане у Лајпцигу добротворним прилозима у периоду од 1887. до 1891. године а читав пројекат има изразит просветитељски карактер. Бољарић у Предговору наглашава да се и Срби морају прикључити реду прогресивних народа те да увођење ноталног појања представља нужност. Занимљиво је да је осим црквене власти и такозвана земаљска власт (аустроугарска) потпомогла развијању и ширењу Бољарићевог и Тајшановићевог рада (Бољарић, 1893: 294). Бољарићев и Тајшановићев мелографски рад својим значајем превазишао је време, а можда и реалне потребе тадашње српске православне заједнице у Сарајеву. Из данашње перспективе објављивање нотног зборника српско-карловачког пјенија у Сарајеву има драгоцен историјски и музиколошки значај. Веома важно је поменути да су стицајем околности ови записи врло брзо након објављивања дошли у посед појединих угледних иностраних музиколога. Наиме, крајем 19. века група руских научника и музиколога на челу са знаменитим Степаном Смоленским задржала се у Београду на путу за Свету Гору где се запутила у потрази за старим записима црквеног појања Срба и Бугара. Уочи саме експедиције, Смоленски се писменим путем распитивао код митрополита Србије Михаила о доступним нотним записима српског појања, те је од првојерарха на своју адресу у Петербургу добио пошиљку у виду десет свезака мелографских записа управо сарајевских наставника Бољарића и Тајшановића. Потребно је, у вези с тим, додати да у том моменту у Краљевини Србији још увек није било нотних записа црквеног појања. Мокрањчев *Осмогласник* објављен је после низа локалних оспоравања 1908. године,²⁰ деценију након боравка руске мисије у Београду (Рахманова, 2007: 9–10).

Неопходно је поменути сазнања о настави појања у Богословском училишту које је у Сарајеву отворено 1882. године, а две године касније измештено надомак Сарајева у месту Рељево, на посед који је за потребе подизања школске зграде, цркве и интерната уступио митрополит Саво

²⁰ Видети Даница Петровић, „Осмогласник у српском појању и мелографском раду Ст. Ст. Мокрањца“ у: Ст. Ст. Мокрањец, *Сабрана дела, Духовна музика IV, Осмогласник*, Београд-Књажевац 1996, XX–XXI.

Косановић (Папић, 1978: 170)²¹. Богословци су појање учили у сва четири разреда и то са чак осам часова недељно. Из школских извештаја види се да је 1901. године прибављен вишегласни нотни зборник Тихомира Остојића *Старо карловачко пјеније* за потребе богословског хора и то непосредно након што је публикована *Теорија нотног певања* од Исидора Бајића (Пено, 2006: 204).

Нема сумње да је за подизање нивоа појања у рељеовској Богословији био заслужан протосинђел Владимир Боберић, карловачки ђак, који је у поменутој богословији био професор од 1898. године. Овај музици веома наклоњен монах биће 1911. године изабран за епископа бококторског. Он се, између осталог, бавио записивањем песама тзв. великог појања, а у *Дабробосанском источнику* објављена је у наставцима током 1900. године његова студија под називом *Слике из историје црквеног пјесништва и музика у православној цркви* (Пено, 2017: 10). Боберић је водио и богословски хор, као и хор ученика сарајевске Гимназије, и ако се узме у обзир да су у том периоду поједини рељеовски богослови сами записивали и објављивали појање – о чему је писао Коста Манојловић у Предговору Мокрањчевог *Општег појања* – онда се може констатовати да је рељеовска Богословија у периоду професуре Владимира Боберића остварила завидне резултате у настави црквеног појања (Манојловић, 1935: 6).

У складу с наведеним, може се констатовати да је у аустроугарском периоду музичко описмењавање ђака, односно могућност коришћења нотних записа на богослужењима, било део црквено-просветних иницијатива. Након објављивања појачких зборника Бољарића и Тајшановића у Сарајеву је у појединим школама коришћена *Мала катавасија*, нотни приручник једногласних записа црквеног појања који је у Новом Саду за своје ученике приредио и објавио Тихомир Остојић, угледни професор Новосадске гимназије. Такође, *Босанска вила* је 1895. објавила прилог о могућности набавке *Ђачког црквеног појања* које је за све разреде основних школа у Србији приредио свештеник Аћим Илић (Кокановић, 2004: 113). Оваквим издањима тежило се унапређењу појачке праксе. Тихомир Бољарић, син поменутог сарајевског свештеника Гаврила Бољарића, залагао се за методичан начин учења појања кроз коришћење нотних записа те је у једном новинском чланку илустративно указао на предности таквог поступка. У многим местима Босне чуо је децу како поју и закључио: „Боже прости, једно другачије дречи но друго, а као да се надмећу, ко ће горе! Шта би било од тог калабалука кад би вриједан учитељ полако научио своју дјечицу

²¹ Богословија је имала делимично повлашћен положај у односу на све друге српске школе. Земаљска влада је стипендирала богословце, а након завршетка Богословије могли су рачунати на стипендије за наставак студија у Черновицама и Атини. То је била једина српска школа која није затворена почетком рата 1914. године (Папић: 1978: 171–173).

нотама...“. Насупрот оваквој појави Бољарић бележи пример младог учитеља у једном селу који је окупио сеоску младеж и научио их да певају службу Божију у четири гласа. „Ту сам видио да је све могуће, само ваља имати устрајности (Бољарић, 1893: 293).

Чини се, међутим, да је нова пракса појања према нотним записима стварала извесну суревњивост међу свештеницима и учитељима-појцима. Поједини образовани учитељи су понекад изражавали негодовање због својих појачких обавеза у црквама који су најчешће без финансијске надокнаде били дужни извршавати упоредо са наставом у школама. То им је јавно оспорено речима да „они стари учитељи, који о нотама појма имали нијесу, били су сви од реда извршни појци, и поносили су се својом пијевницом, а где сад, кад су дошле ноте, сувремени ‘Magister’ неће да поји ни из нота, ни без нота...“ (Јанковић, 1908: 121–122).

Световно музицирање и универзалност „Слоге“

Највиши ниво музичког организовања сарајевских Срба представља оснивање Православног црквеног српског пјевачког друштва „Слога“ 1888. године. Ово друштво је веома успешно спојило своје богослужбене обавезе са световним наступима и приредбама. Штавише, иницијативе које су се одвијале у различитим секцијама овог певачког друштва указују на стварне културне потребе ондашње сарајевске српске заједнице. Јер, како стоји у оснивачком документу, „Слога“ је требало „да својим појањем украшава благољепије црквено (...) да приређивањем чисто српских забава користи материјално српској школи, српској сиротињи (...) да шири у српском народу у нашој вароши пренебрегнуту слогу и љубав“ (Марковић, 1938: 6). Према речима хроничара, задатак „Слоге“, као уосталом и певачког друштва „Гусле“ из Мостара – основаног исте године када и „Слога“ – био је неговање певачке уметности и то десетерцем уз гусле, односно уметничком песмом у хору. У исто време, њена делатност значила је јачање националне свести, односно пружање отпора аустроугарском режиму. „Слога“ је била политички активна нарочито током десетогодишње борбе Срба за повратак црквено-школске самоуправе која им је укинута 1889. године. Борбени отпор наметали су нови чланови хора у виду академски образоване омладине која се залагала за „одлучнији отпор окупатору“, што се манифестовало пасивним отпором и различитим облицима грађанске непослушности (Марковић, 1938: 8–9).

„Слога“ је била удружење које би данас било еквивалентно једном едукативном центру јер је своје чланове, којих је било преко стотину, обучавало не само у музици, већ и општој писмености, с обзиром да је међу скоро стотинупедесет хориста био значајан број неписмених певача. Ово певачко друштво је осим вокалне неговало и инструменталну музику у тамбурашком ансамблу који је деловао у оквиру истоимене секције. Као што је већ поменуто, без „Слоге“ у Сарајеву није прошла ниједна озбиљнија српска манифестација, литургијска прослава, забава

или еснафска слава сарајевских трговаца. У просторијама Друштва окупљала се српска омладина како православна, тако и муслиманска, нарочито у њеној библиотеци, односно читаоници, где се читало и где су се слушала предавања. Глумачка секција у „Слоги“ је, као што је познато, представљала нуклеус будућег позоришног живота града Сарајева. Због тако широког друштвеног деловања, које је надилазило изворно богослужбену улогу Друштва, „Слога“ ће 1906. године из свог имена избрисати префикс *православно црквено*, те ће до данас остати назив *Српско певачко друштво ‘Слога’* (Марковић, 1938: 10). Могуће је да је ова промена проистекла из нове грађанске реалности, с обзиром да је у хору било и неправославних чланова, што је несумњиво демонстрирало „Слогину“ отвореност.

Овај хор је у знатној мери допринео пропагирању хорске уметничке музике у Босни. Захваљујући „Слогиној“ репертоарској политици Сарајлије су по први пут чуле неке од најпопуларнијих дела европске музике, али и српску музику тога доба, махом родољубивог садржаја. Концерта готово да није било без Мокрањчевих и Маринковићевих композиција, па и популарних дела чешких аутора који су стварали међу Србима. Истовремено, успешно су извођене хорске нумере Глука, Шумана, Вагнера, Гуноа. Дела руских композитора, који су сматрани браћом, била су фаворизована (Пејовић, 1996: 79–80).

У „Слогиној“ иницијалној фази, сасвим разумљиво, није било много музичких стручњака. Први (привремени) хоровађа Никола Тајшановић био је учитељ са пристојном, за оно доба, музичком спремом. Јован Травањ, такође српски учитељ из Сомбора, са загребачком музичком специјализацијом, руководио је не само „Слогом“, већ и неколицином других сарајевских певачких друштава. Музички најобразованији „Слогин“ суоснивач и саветник од њених почетака био је Јован Пачу, лекар композитор и пијаниста, који је у Сарајево пристигао 1886. године. Својим широким друштвеним ангажманом, нарочито лекарским, задобио је срца свих Сарајлија, па и муслимана. Пачу је пак задужио Србе организацијом свестосавских забава преносећи и на тај начин искуства сународника из Војводине. Као музички стручњак помагао је Бољарићу и Тајшановићу око нотирања њиховог нотног зборника црквеног појања, што је очекивано с обзиром на то да је Пачу свештеника Бољарића упознао у Кечкемету још док је био ђак тамошњег Лицеја (Влашкалин 1996: 35). Био је осведочени национални радник и као такав сметња окупационим властима. Од доласка у град на Миљацки Пачу је био под сталном присмотром полиције која га је пратила.²² Трпео је дуго шпијунирања а врхунац тортуре било је постављање сталне страже пред његовом кућом. Овакав третман аустроугарских власти скратио је

²² Аустроугари су очигледно имали сазнања о његовом деловању пре доласка у Сарајево, тачније у Војводини, где се профилисао као ватрени присталица Светозара Милетића.

боравак Јована Пачуа у Сарајеву који је град напустио шест година након доласка у њега (Влашкалин, 1996: 450)²³.

Турнеје и заједнички наступи „Слоге“ са другим хорovima слично профила из Босне и Херцеговине увелико су надилазили концепт уобичајених музичких манифестација. Била је то пре свега међусобна и братска подршка. Али, када је у питању сарадња „Слоге“ са сличнима певачким друштвима из Краљевине Србије, уочљиво је да се на тим сусретима пројављивала тежња и потреба српских хорова, са обе стране Дрине, за јединством у слободној заједничкој држави. У том смислу треба поменути гостовање „Слоге“ у Београду 1910. године и узвратно гостовање исте те године Београдског певачког друштва у Сарајеву са Мокрањцем на челу, као и певачког друштва „Обилић“ наредне 1911. године чији су боравци и наступи били еуфорични празници музике и националног јединства (Пејовић, 1996: 81). Будући да је у најави гостовања хора „Обилић“ сарајевска српска штампа придала значајан публицитет овом догађају, аустроугарска влада је пажљиво пратила кретање чланова београдског хора током њиховог боравка у Сарајеву, о чему говоре поверљива документа окупационих власти (Besarović, 1974: 38). Ништа мање еуфоричан догађај српског јединства није био концерт прослављеног српског оперског певача Жарка Савића, са сталним ангажманом у Фрајбургу, који је уз суделовање „Слоге“ одржао веома успешно вече соло-песамa и арија у Сарајеву 1898. године (Besarović, 1974: 28, 29).²⁴

Приврженост сарајевских Срба својим сународницима изван Босне и Херцеговине очитује се и написима које је *Босанска вила* објављивала о српским певачким друштвима у региону, тј, композиторима, мелографима и њиховим јубилејима. Све то било је у служби међусобног повезивања и подржавања. Приврженост је била присутна и према другим словенским музичким културама, нарочито чешким и руским које су сматране братским (Кокановић, 2004: 115–116).

Световно музицирање у аустроугарском периоду није исцрљено патриотским или уметничким певањем хорског типа. Ово је период формирања и селектовања севдалинки које су неговали Срби како

²³ Пачу је од владе у Сарајеву тражио да се изјасни о случају његовог узнемиравања, односно да се спроведе истрага и надгледање престане. Иако је влада рекла да нема доказе против њега, није била спремна да престане с присмотром. Након свог одласка из Сарајева написао је *Отворено писмо* које је објавио у новосадској „Застави“. Сарајевске Србе након одласка није заборавио пошто је преко учитеља, својих пријатеља, слао материјалну помоћ сиромашним и даровитим ђацима (Влашкалин, 1996: 445–449, 571).

²⁴ На промоцији политичког српског јединства нису радила само певачка друштва, већ и поједине позоришне трупе. Забележено је да је Српско народно позориште из Новог Сада гостовало у Сарајеву 1912. године и да је том приликом, осим иностраних комада с певањем, изведена опера *Кнез Иво од Семберије* Исидора Бајића, неколико комада Петра Крстића, као и опера *На уранку* Станислава Биничког (Пејовић 1966: 82).

мухамеданске, тако и православне вере. Лист *Босанска вила* је у дужем периоду, почевши од 1890. године, објављивао текстове песама севдалијског угођаја. Поједине песме имале су назив „сарајчице“. Друге су носиле епитет градских и назване су „шехерли пјесме из Босне и Херцеговине“. Циклус назван „Севдалије босанске“ се објављују у неколико бројева *Босанске виле*. Овај циклус садржи „пјесме од севдаха“ и „пјесме од мегдана“. Од инструмената често се у тим песмама помиње „шаркија (у рукама бега босанског)“, односно „седефли тамбура“, што значи да су се певале у интимном кругу на суптилан начин и без превише звука. Појам родољубиве севдалинке које је *Босанска Вила* објавила 1890, су пјесме прожете патриотском тематиком и, у основи, немају дух стандардних севдалинке. Треба поменути и циклус „српске севдалинке“ који је објављен 1891. године (Шкиљевић, 2017: 125–135).

Међутим, нису само песме објављиване у поменутом часопису. Године 1895. је објављен текст *Прилог познавању српских народних игара у Босни* (број 10/16). Према том попису у Сарајеву су се играла српска кола различитих поднебља, али као типично сарајевска кола аутор текста помиње *Дјевојачко коло*, коло *Ђурђевка*, затим коло *Заплет* и још коло *Сарајевчица* (Николин, 1895: 249–250). (Види прилог, слика 6)

Певање сарајевских Срба, њихово играње народних и окретних игара – све то прекинуто је 1914. године. Вест о атентату на Видовдан затекла је чланове „Слоге“ на општем парастосу изгинулим косовским јунацима који је након литургије служен у Саборној цркви удаљеној само неколико стотина метара од места убиства аустроугарског престолонаследника.

Закључак

Свесни своје историје и православне традиције сарајевски Срби су се у обе епохе – отоманској и аустроугарској – борили за опстанак и очување сопственог идентитета. Овај сажети преглед музичке историје начињен је управо из перспективе политичког и друштвеног статуса који су Срби имали у обе царевине. Стална потреба за унапређењем образовања и афирмацијом сопствене културе – без жеље да се она намеће другим верским заједницама на истом простору – указује на потребу српске заједнице у Сарајеву да, упркос тешкоћама, остварује национални прогрес. Рефлексије тих тежњи видљиве су и у музичкој сфери. Музичке праксе православних Срба у обе епохе биле су у служби очувања њиховог верског и културног идентитета. У малобројиним школама током турске управе деца су учила појање од својих учитеља и редовно су певала на богослужењима. Певање традиционалних песама и играње кола било је карактеристично за приватна славља у интимном окружењу с обзиром да јавних забава и прослава хришћана, осим изузетно, у јавном простору није било. У аустроугарском периоду гетоизација није имала размере отоманског периода иако је нова власт настојала да минимализује афирмацију националних заједница на простору Босне и

Херцеговине. Упркос томе Срби су искористили смену царевина да се приближе прогресивним просветно-културним и музичким стандардима Царевине, али и својих сународника у Војводини и Србији. Нарочите иницијативе биле су видљиве у настави црквеног појања у сарајевским вишим школама, што је била последица систематичног музичког описмењавања. За потребе сарајевских ђака приређени су нотни зборници црквеног појања. Круну српског музичког живота у том периоду симболизује оснивање Православног српског црквеног пјевачког друштва „Слога“ које је успешно спојило своју богослужбену улогу са концертним наступима. Разноврсне секције и садржаји коју су организовани у оквиру овог певачког друштва били су најбољи одговор на тадашње, не само музичке, већ и опште-културне потребе Срба, али и других житеља града на Миљацки. У складу са православном традицијом доминирала је вокална музика.

Литература

- Аноним. (1874). *Јавор. Лист за забаву, поуку и књижевност*.
- Аноним. (1890). Српко-православни црквени музеј у Сарајеву. *Босанско-херцеговачки Источник* бр. 6.
- Бољарић, Гаврило. (1889). Одговор свештенику К. К. У Бихаћу. *Добро-босански Источник, лист за црквено-просвјетне потребе српско-православног свјештенства у Босни и Херцеговини*, бр. 13. и 14.
- Бољарић, Тихомир. (1893). Мала Катавасија. *Босанска вила, лист за забаву поуку и књижевност*, број 19.
- Besarović, Risto. (1974). *Iz kulturnog života u Sarajevu pod austrougarskom upravom*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Влашкалин, Александар. (1996). *Др Јован Пачу и његов круг*. Библиотека града Београда.
- Velimirović, Miloš. Stefanović, Dimitrije. (1966). Peter Lampadarijos and Metropolitan Serafim of Bosnia. *Studies in Eastern Chant I*. Oxford University Press.
- Грујић, Радослав. (1921). *Православна српска црква*. Београд. Издавачка књижарница Геце Кона.
- Давидовић, Светислав. (2002). *Српска православна црква у Босни и Херцеговини (од 960. до 1930)*. Шабац: Бели анђео.
- Деспотовић, Петар. (1900). Старинско црквено певање. *Караџић*, број 5.
- Јанковић, Димитрије. (1908). Учитељ и појање. *Источник* бр. 8. АЕМ. Конзисторија сарајевска.
- Јањић, Јелена В. (2020). Хаџи Стака Скендерова. *Братство: часопис Друштва „Свети Сава“*. 24, 55–72.
- Кокановић, Маријана. (2004). О музици у часопису *Босанска вила*. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* бр. 30–31.
- Кршић, Јован. (1932). Хаџи Стака Скендерова. Београд. *Политика*, 6. јануар.
- Кижумдзијева, Светлана, (2018). The Greco-Slavic contacts in hymnography: the case of metropolitan Serafim of Bosnia. *Fontes slavicae orthodoxae* 2018/2, 143–153.
- Куљанин, Ивана. (2021). *Стево Калуђерчић, просвјетни, културни и политички радник (1864–1948)*. Источно Сарајево: Матична библиотека.

- Манојловић, Коста. (1946). За трагом наше старе световне и црквене музичке уметности. *Гласник српске православне цркве*.
- Манојловић, Коста. (1935). Предговор. *Стеван Ст. Мокрањац, Опште појање*. Београд: Државна штампарија.
- Маурер, Фрањо. (1869). Један босански учитељ и списатељ. *Даница, лист за забаву и књижевност*, бр. 5.
- Марковић, Марко. (1938). Национално културни лик „Слоге“ у њена прва три деценија (1888–1918). *Српско пјевачко друштво „Слога“ о својој педесетогодишњици*.
- Николин, П. Б. (1895). Прилог познавању српских народних игара. *Босанска вила, лист за забаву поуку и књижевност*, број 16.
- Обрадовић, Доситеј. (1982). *Живот и прикљученија. Писмо Харалампију*. Београд: Просвета. Нолит. Завод за уџбенике.
- Осамнасти годишњи извјештај Учитељске и с њом спојене I. народне основне дјечачке школе као вјежбаонице у Сарајеву*. (1906). Земаљска штампарија.
- Папић, Митар. (1978). *Историја српских школа у Босни и Херцеговини*. Сарајево: ИП „Веселин Маслеша“.
- Раћука, Lana. (2011). „Музички живот у Сарајеву за вријеме austrougarske uprave kroz napise o muzici u Sarajevskom listu“ у *Muzika, časopis za muzičku kulturu*, god XV, br. 1 (37).
- Раћука, Lana. (2012). “Грађанско друштво“ - nukleus razvoja zapadnoevropske muzičke kulture Bosne i Hercegovine u austrougarskom periodu. *Muzika u društvu*. Zbornik radova sa 7. međunarodnog simpozija. Sarajevo. Muzikološko društvo FBiH.
- Пејовић, Роксанда. (1996). Музички живот Срба у Босни и Херцеговини (1881-1914). Београд: *Нови звук, интернационални часопис за музику* бр.7.
- Пејовић, Роксанда и сарадници. (1998). *Српска музика од насељавања словенских племена на Балканско полуострво до краја XVIII века*. Универзитет уметности у Београду.
- Пено, Весна. (2017). Непознати прилог историографији и теорији црквене музике из пера јеромонаха Владимира Боберића. *Зорник Матице српске за сценске уметности и музику* бр. 56.
- Пено, Весна. (2006). О предмету *Црквено појање са правилом* у српским богословским школама. *Историја и мистерија музике – у част Роксанде Пејовић*. Музиколошке студије-монографије 2/2006. Београд: Факултет музичке уметности.
- Поповић, Ј. Алекса. (1903). Хаџи Стака Скендерова – српска калуђерица и учитељица. *Босанска вила, лист за забаву поуку и књижевност*, број 23. и 24.
- Петровић, Даница. (2015). Хиландарски појци-писари у XVIII веку. *ПЕРИВОЛОС II*, Зборник у част Мирјане Живојиновић, ур. Бојан Миљковић, Дејан Целебџић, Византолошки институт САНУ. Посебна издања 44/2. Београд. Задужбина светог манастира Хиландара.
- Петровић, Даница. (2011). Црквени музичари у доба Српске деспотовине. *Пад Српске Деспотовине 1459. године* (Зборник радова са научног скупа). Књига СХХХIV. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Петрановић, Богољуб. (1867). *Народне пјесме из Босне и Херцеговине. Епске пјесме старијег времена*. Београд. Српско учено друштво.

- Петрановић, Богољуб. (1868). *Свечаност при дочеку преосвештеног митрополита босанског господина Дионисије, у Сарајеву на Спасовдан 1868*. Босанско-вилајетска штампарија.
- Рахманова, Марина. (2007). Афонская експедиција Степана Смоленског. *Зборник Матице српске за сценске уметности и музику* бр.36.
- Скарић, Владислав. (1928). *Српски православни народ и црква у Сарајеву у 17. и 18. вијеку*. Сарајево. Државна штампарија.
- Скарић, Владислав. (1937). *Сарајево и његова околина од најстаријих времена до Аустро-угарске окупације*. Сарајево: Општина града Сарајева.
- Споменица Прве Гимназије у Сарајеву*. Тридесет и четврти извјештај. (1929). Сарајево: Државна штампарија.
- Ђоровић, Владимир. (1910). Босанско-херцеговачка писма. *Гласник Земаљском музеја у Босни и Херцеговини*.
- Ђоровић, Владимир. (1936). *Из сарајевске прошлости*. Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор. Београд. Књ. 16, св. I.
- Хаџи-Ристић, Константин. (1866). Обичаји сарајевски. *Даница, лист за забаву и књижевност*.
- Хаџи-Ристић, Константин. (1873). *Српске народне пјесме покупљене по Босни*. Београд. Српско учено друштво.
- Хаџи-Ристић, Константин. (1868). Цвијети у Сарајеву 1868. *Даница, лист за забаву и књижевност*, бр. 30.
- Чоловић, Даница, Срђан. (2004). *Племенита Мис Ирби добротвор српског народа*. Београд. Српско културно друштво „Зора“.
- Шкиљевић, Љубо. (2017). *Севдалинка – историја бљезења и проучавања*. Докторска дисертација одбрањена на Филолошком факултету Универзитета у Београду (рукопис).

SUMMARY

IN BETWEEN SURVIVAL AND PROGRESS: MUSIC AND CHANTING IN THE LIFE OF SARAJEVO SERBS OF THE PAST

PhD Predrag Đoković

Aware of their history and Orthodox Christian heritage in both eras, Ottoman and Austro-Hungarian, the Sarajevo Serbs struggled to survive and preserve their identity. This short review of their music history is made from a perspective of the political and social status of the Serbs in both empires. The continual need to improve education and affirm Serbian culture – without inclination to impose it on other religious communities in Sarajevo – proves the need of the Serbian community to make a national progress despite the unfavourable conditions. Reflections of those aspirations are also visible in the music sphere. All music activities of the Orthodox Serbs in both eras served the purpose of preserving their religious and cultural identity. Church music and chanting were for all Serbs, therefore for the Serbs in Sarajevo as well, often the only way of making music in the past, especially in the time of the Ottoman occupation. In a very few schools which were available, children were taught chanting and they sung during the church services. Singing and dancing the *kolo*, besides in some special circumstances, were reserved for private celebrations and an intimate ambience. Although the period under the Turkish slavery was considerably longer than under the Austro-Hungarian one, the music data from that

period is scarce. That is understandable if we know that the Orthodox Serbs, as Turkish *rayah*, i.e. the second-class citizens, in the Bosnian vilayet (province) had a limited public activity. In the Austro-Hungarian period the ghettoising of the Serbs was not as atrocious as during the Ottoman period. However, the Serbs refused to be integrated into an Austrian cultural model, since they became subjects of the Austrian Emperor against their will. Still, achievements of that particular Central-European cultural model, together with the classical music, penetrated the Sarajevo's milieu for which it proved to be invaluable. Despite the anti-Serb character of the Austro-Hungarian regime, Serbs in Sarajevo used the succession of the foreign regimes to raise up to the progressive educational, cultural and music standards characteristic not only to the Austro-Hungarians, but also to the fellow Serbs in Vojvodina and Serbia who were already familiar with it. Therefore, the cultural identity of the Serbs in Sarajevo could be viewed on as a partly independent one compared to the general cultural discourse imposed by the Austria-Hungary throughout Bosnia and Herzegovina. The peak of the musical life of the Sarajevo Serbs in the past was establishing of the Orthodox Serbian Church Singing Society "Sloga" at the end of 19th century. Various activities and projects organised by this singing society were fulfilling the music and cultural needs of the Serbs, and not only the Serbs at that time. In accordance with the Orthodox Christian tradition, vocal music was dominant. The "Sloga" also led a discreet, but intense political struggle against the Austro-Hungarian regime.

Keywords: Serbs, music, chanting, tradition, Osmands, Austro-Hungary, Church, school, song

ПРИЛОГ

Слика 1: Стара црква у Сарајеву

STARA SRPSKA OSNOVNA ŠKOLA U SARAJEVU

Слика 2: Стара српска школа у Сарајеву

Слика 3: Стака Скендерова

Слика 4: Срби православне и мухамеданске вере на Требевићу

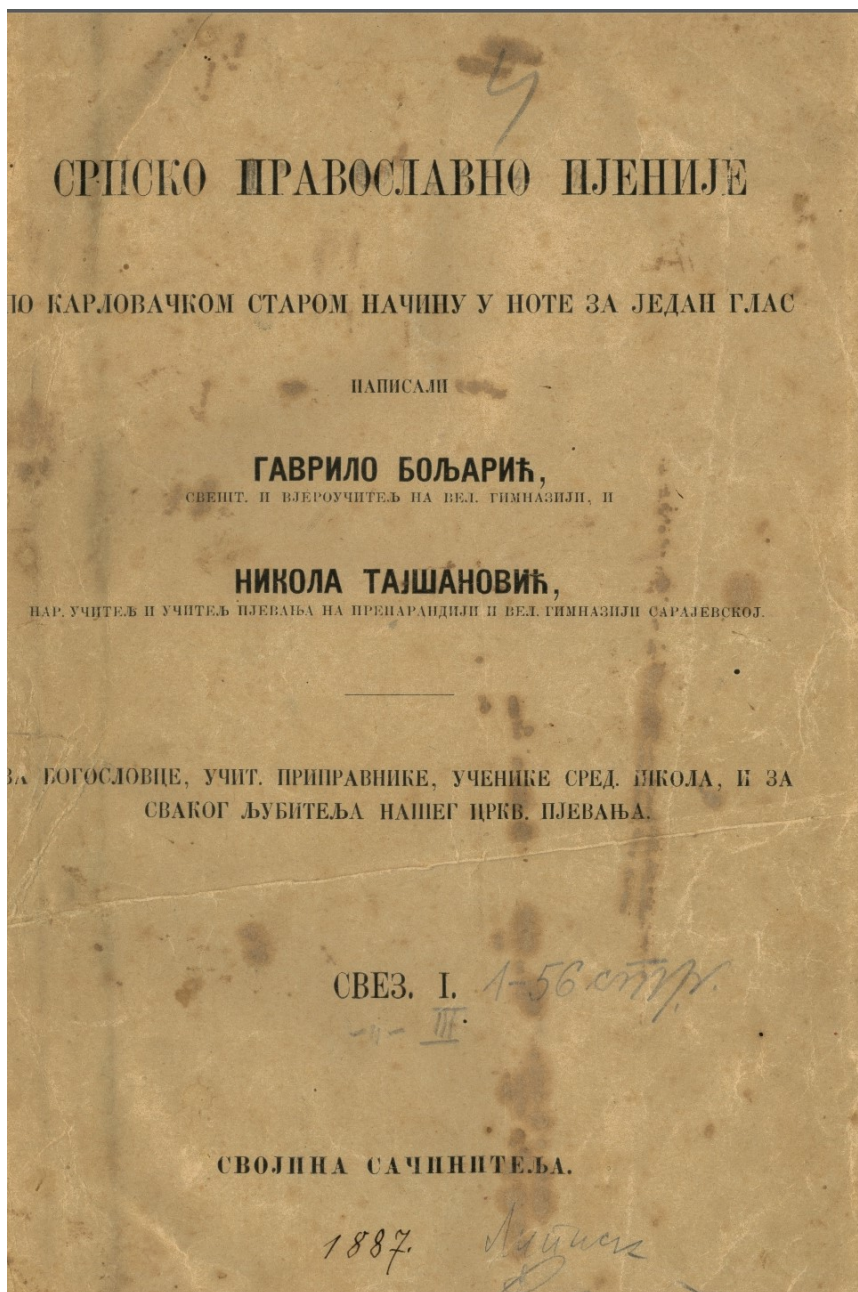

Богојављенска литија у Сарајеву: На Бендбаши.

Слика 5: Богојављенска литија у Сарајеву, на Бендбаши

Слика 6: Коло на Илици 1910.

Слика 7: Гаврило Бољарић, Никола Тајшановић. (1887). *Српско православно пјеније по карловачком старом начину у ноте за један глас*. Сvez. I.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна и универзитетска библиотека
Републике Српске, Бања Лука

78(082)

НАУЧНИ скуп "Савремено и традиционално у музичком
стваралаштву" (4 ; 2022 ; Источно Сарајево)

Савремено и традиционално у музичком стваралаштву. 4 :
зборник радова са научног скупа одржаног 15-17. децембра
2022. године / [главни уредник Мирадет Зулић]. - Источно
Сарајево : Музичка академија Универзитета, 2023 (Источно
Сарајево : Копикомерц). - 285 стр. : илустр., ноте ; 24 cm

На врху насл. стр.: Универзитет у Источном Сарајеву. - На насл.
стр.: Дани Војина Комадине. - Текст ћир. и лат. - Текст на срп. и
рус. језику. - Тираж 100. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-99976-902-9-6

1. Дани Војина Комадине (4 ; 2022 ; Источно Сарајево)

COBISS.RS-ID 139474433